

УДК 930. 2 (477. 8) "16/17"

Б 28

Тарас БАТЮК

МОЛДОВСЬКІ ПОХОДИ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬК У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI СТ.

На основі аналізу джерел та історичних досліджень висвітлено участь українських військ у молдовських походах у другій половині XVI ст. Звернено увагу на участь у цих походах не тільки запорозьких козаків, а й військ українських магнатів. Аналізуються причини та наслідки цих походів, роль їхніх ініціаторів.

Ключові слова: Молдова, Річ Посполита, молдовські походи, козаки, військо, українські магнати.

У 1387 – 1487 рр. Молдовське князівство визнавало зверхність Польщі, але в 1514 р. воно прийняло протекторат Туреччини і до кінця XVI ст. стало звичайною турецькою провінцією. Проте Річ Посполита традиційно вважала Молдовське князівство сферою свого впливу і постійно втручалася у його справи. Самі ж господарі Молдови провадили подвійну політику, плекаючи надію з допомогою Польщі позбутися османської опіки. У все це було втягнуто й козацтво, залучено до молдовських справ з часів гетьмана Дмитра Вишневецького. Ця проблема досліджується порівняно давно, але досить однобоко – розглядається участь у молдовських походах лише козацтва і то в річищі допомоги українського народу братньому молдовському народові в його боротьбі проти іноземних загарбників. Як приклад, можуть слугувати праці М. Алекберлі [1], А. Бевзо [4], Н. Мохова [23, 24], С. Палаузова [25], О. Романця [28]. Тому метою дослідження є аналіз дійсних причин та наслідків молдовських походів та показу участі у них не лише козаків, але й українських магнатів. .

Господар Молдови Богдан IV (1568 – 1572) був пов'язаний з

польськими магнатськими родинами, які підбивали його проти турків, обіцяючи допомогу Речі Посполитої. Богдан готувався до боротьби повільно, старанно маскуючи свої наміри, але турки все ж про них дізналися. Вони підтримали претензії двоюрідного брата господаря Івана (Івоні), прозваного Лютим, або Вірменчиком. Він доводився сином Стефана IV Молодого, який помер за загадкових обставин у 1527 р. Івоня служив у Туреччині, був у Вірменії і навіть прийняв іслам. У лютому 1572 р. султан затвердив його господарем Молдови. Але, отримавши престол, правитель відразу ж почав зміцнювати князівську владу, організовувати військо, ремонтувати прикордонні фортеці, а потім покинув іслам і розгорнув прапор боротьби проти Оттоманської імперії [8, 30]. У цій боротьбі його єдиним союзником виявився гетьман запорозьких козаків Іван Свірчевський. Цей епізод достатньо висвітлений сучасниками та дослідниками [25, 99 – 100; 31, 1346 – 1357; 33, 787 – 791; 24, 45 – 52; 35, 907 – 914]. Наступним епізодом участі козаків у молдовських походах була спроба посадити у 1577 р. на молдовський престол родича Івоні Івана Підкову, про що збереглося чимало опублікованих джерел і досліджень [16, 101 – 102; 31, 1430 – 1440; 32, 128 – 131; 36, 253 – 254; 20, 5 – 6; 29, 435; 23; 24, 55 – 63; 28, 124; 6, 34 – 42].

Цікаво, що Олександр V Злісний, якого козаки посадили на молдовський престол у червні 1592 р., називав себе братом Івана Підкови. Олександр був сином господаря Богдана IV, скиненого Івонєю. Сподівання Олександра V на допомогу своїх польських родичів не виправдалися. У вересні 1593 р. він втратив престол, був захоплений турками і страчений [16, 103].

У 1583 р. наймолодший з шести синів краківського каштеляна Самійло Зборовський після невдалої спроби підбити козаків до походу на Путивль чи у Персію, так само невдало спробував здобути молдовський престол [38].

Напередодні війни Оттоманської Порти з імперією Габсбургів за Угорщину (1593 – 1606) царська дипломатія звернула увагу на козаків. Приводом до війни послужили постійні втручання Габсбургів в угорські справи та спроба звільнитися від щорічної сплати данини, нав'язаної Карлові V стамбульською угодою 23 квітня 1533 р. У 1592 р. була організована місія хорватського священника Олександра Комуловича

із завданням організувати козацьку диверсію на Акерман, або Гезлеві. На початку квітня 1593 р. Миколай Варкочі, посланий цісарем до Москви, отримав завдання розвідати про козаків [11, 22 – 23]. У листопаді 1593 р. Комулович отримав повноваження від папи Климента VIII. У Римі також вирішили скористатися з послуг козаків. У кінці 1593 р. гетьман Г.Лобода здійснив похід у Молдову. Захоплений його успіхами, Комулович писав, що, отримавши від молдовського господаря гармати, козаки зможуть чинити диверсії проти Монкастро (Акерману), Кілії та інших фортець султана на морському узбережжі [34, 207].

21 грудня 1593 р. в австрійського посла у Варшаві Матвія Ваккера добився прийому шляхтич Станіслав Хлопіцький, який запропонував допомогу козаків у боротьбі проти Туреччини. Це було настільки актуально, що посол відразу ж відправив Хлопіцького до Відня, де його у січні 1594 р. прийняв сам цісар Рудольф II. Імператор пообіцяв козакам за допомогу 27 тисяч дукатів, а Хлопіцького прийняв на службу. Останній присягнув на вірність цісарю 7 лютого 1594 р. Його було тут же відправлено до козаків разом із місією, очоленою досвідченим дипломатом Еріхом Лясотою фон Стеблаї, який мав військовий та дипломатичний досвід та знав слов'янські мови [19].

Поки Хлопіцький перебував у Відні, М.Ваккер установив контакти із Валіцьким з оточення реєстрового гетьмана Я.Оришовського. Валіцький обіцяв 10 тисяч козаків. Йому повідомили про місію Хлопіцького і його поїздки до Відня [12, 9 – 10].

Не трапив даремно часу і О.Комулович. У квітні 1594 р. він провів переговори з гетьманом Б.Микошинським. Їх наслідком, як вважав сам Комулович, був похід Г.Лободи до Аккермана на 40 чайках, у якому взяло участь більше тисячі козаків [5]. 18 – 20 березня 1594 р. це військо облягало турецьку фортецю та сплюндрувало місто. Втрати турків за оцінкою автора реляції сягали 2,5 тисяч війська та 8 тисяч простого люду [3, 10 – 18]. Утім Хлопіцький, якому вдалося дістатися на Січ на початку 1594 р. з повідомленням про місію Лясоти, вважав цей похід наслідком власних зусиль [21, 172]. За польськими даними, у поході, який очолювали Г.Лобода і Ф.Полоус, взяли участь 1300 козаків на 45 чайках [37, 88]. Найімовірніше така активність козаків у Молдові була викликана діяльністю О.Комуловича.

Після повернення з-під Аккерману Лободи та Полоуса 31 травня

1594 р. з Січі виступив сам гетьман Б.Микошинський. Він повів на 50 чайках 1300 козаків. Біля Очаківської переправи козаки наштотували на Орду, яка переправлялася через Дністер для маршу у Молдову і Трансільванію. Микошинський мав з ординцями дві сутички, але завадити переправі гетьман не зміг. Татар підтримав султанський флот: 8 галер, 15 парусників та 150 сандалів. Тому козаки відступили на Січ [13, 19 – 21].

Коли 18 червня 1594 р. Б.Микошинський повернувся на Січ, його вже чекав Е.Лясота [21, 173]. Посольство Лясоти зіткнулося з протидією польного гетьмана С.Жолкевського, якому не подобалася спроба втягнути Річ Посполиту через козаків у війну проти-Порти. Гетьман пробував схопити С.Хлопцького, але останній прослизнув попереду посольства [11, 34 – 35]. На Січі Лясота швидко з'ясував, що С.Хлопцький – самозванець і військо його не посилало. Він запропонував козакам угоду з восьми пунктів. Згідно з другим пунктом, вони повинні були організувати похід на Очаків. Пункт п'ятий визначав посольство козаків до царя, куди мали увійти Хлопцький, Сасько Федорович і Нечипір. Окрім того, козаки отримували 8 тисяч золотих дукатів. 3 липня 1594 р. з козацькими посланцями та листом до царя посольство рушило назад [11, 38 – 49].

Цісарській дипломатії вдалося сформувати союз князя Трансільванії Жигмонта Баторі, господарів Валахії Михайла та Молодови – Арона.

Польща намагалася підтримувати християнську коаліцію, не втягуючи свою країну у війну проти Туреччини [37, 88]. Тому на допомогу молдованам та валахам збирав свої загоони і Наливайко, причому з відома та за підтримки князя В.-К. Острозького [15, 433]. В. Голобуцький навіть висунув тезу, що Наливайко, плануючи широку антифеодальну боротьбу, просто обманув князя [7, 131], але факти свідчать про інше.

На початку літа 1594 р. з Брацлавщини з військом у 2,5 тисячі Наливайко виступив на Молдову, щоб не пропустити татар в угорські землі. Однак козаки свого завдання не виконали. Тагари їх обдурили, прорвалися через Покуття, спалили Снятин, Жуків, Тлумач, Тисменицю та околиці Галича, обійшли біля Самбора військо коронного гетьмана і канцлера Я.Замойського і таки вторглися в землі Жигмонта Баторі [11, 51].

30 серпня 1594 р. О.Комулович підписав угоду з М.Язловецьким і з обіцяних 12 тисяч золотих флоринів виплатив наперед 10 тисяч. Язловецький негайно ж звернувся до козаків. Об'єднані сили Г.Лободи, С.Наливайка разом з його надвірним військом стягнули 6 тисяч. З ними сушею подільський воєвода виступив до Акерману. Але по дорозі з різних причин козацьке військо, захопивши деяку здобич, розбіглося, а молдовани не надали допомоги. Через це М.Язловецький відступив назад і невдовзі раптово помер [5].

С. Наливайко, покинувши військо М. Язловецького, повернувся до Брацлава, звідки невдовзі знову виступив у напрямку до Бендер та Кілії. Його козаки спалили біля 500 сіл та взяли до 4 тисяч бранців [12, 23]. По дорозі назад господар Арон з 7-тисячним військом підстеріг Наливайка і розгромив його. Козаки втратили 1,5 тисячі осіб [12, 55].

У вересні 1594 р. С.Наливайко зосередив свої сили у Брацлаві. У жовтні сюди підійшов Г.Лобода. Вперше сили козаків стягнули 12 тисяч. Військо мало 40 хоругв, в т.ч. 2 цісарські з чорними орлами. Гетьманом було обрано Г.Лободу, Наливайко став його „поручником”. Військо Лободи біля Сорок перейшло Дністер, під Сучавою у трьох битвах розгромило господаря Арона та спалило столицю Молдови – Ясси [12, 57]. Після цього козаки повернулися до Бару, а С.Наливайко невдовзі розгорнув повстання, яке охопило Брацлавщину, Волинь та Київщину [10, 1 – 6; 2, 100 – 110; 27; 22; 14, 153 – 160; 17, 53 – 85; 18, 212 – 268].

Тим часом Арон поскаржився Цісареві на козаків, а останніх повідомив про союз дунайських князівств проти турків. У Відні прийняли посольство гетьмана Оришовського, який підписав угоду і отримав плату за два місяці наперед та цісарські хорогви [11, 59].

У листопаді 1594 р. у Барі відбулася зустріч Г.Лободи, Я.Оришовського та С.Хлопіцького, під час якої було домовлено про дії проти турків та кримчаків. Ще взимку один козацький загін підійшов до Очакова. У кінці лютого 1595 р. козаки виступили на допомогу господареві Арону під Акерман, Білгород та Кілію. Цей похід не був успішним [11, 66]. Знову далася взнаки нерішуча політика господаря Арона. Жигмунт Баторі підтримав невдоволених Аронем і здійснив переворот, який привів на молдовський престол Стефана Розвана. Угодами від 20 травня 1595 р. та 30 червня 1595 р. господарі Валахії Михайло та Молдови Стефан Розван визнавали верховенство

Жигмонта Баторі і об'єднали зусилля в антитурецькій боротьбі. У серпні 1595 р. трансільванський полководець Дьердь Борбей звільнив від турків 13 прикордонних фортець на лінії ріки Марош. Жигмонт Баторі зібрав військо (20 тис. кінноти і 32 тис. піхоти), з'єднався з 8-тисячним валаським військом Михайла і здобув важливі міста Тирговиште та Джурджу.

Саме у цей час Польща вирішила реалізувати давні плани перетворення Молдови у польського сателіта. У серпні 1595 р. коронний гетьман Я.Замойський з надвірними військами українських магнатів вдерся до Молдови і підтримав Єремію Могила, який доводився тестем М.Вишневецькому, С.Корецькому та С.Жолкевському [31, 1726 – 1730]. Тим часом у союзі з новим молдовським господарем Стефаном Розваном козаки здобули Бендери і виступили під Аккерман. За не зовсім перевіреними даними Аккерман також був взятий козаками [34, 211 – 213]. Запорозьким гетьманом на той час був Федір Полоус.

С. Наливайко з 2 тисячами козаків у серпні 1595 р. з'єднався з волозьким господарем Михайлом Хоробрим і два місяці допомагав ерцгерцогові Максиміліану в угорських землях. Козаки отримали від Максиміліана велику хорогову і через Самбір вернули назад [11, 72].

Восеня під Яссами військо Я. Замойського, чисельність якого сягнула 15 тис. після приєднання загонів князів В.-К. Острозького та Збараських, розгромило молдовського господаря Стефана Розвана, який потрапив у полон і був страчений [31, 1750]. Господарем став Єремія Могила. Ординці з турками знову обдурили Я.Замойського, і Синан-паша прорвався у Руське восводство, а 9 листопада здобув Раву. Г.Лобода відмовився допомагати полякам. Образи, молдовські події і полум'я війни Наливайка перемішалися в одному вирі. Коли турецько-татарські війська поверталися через Молдову, Я.Замойський з 7-тисячним військом розбив біля Цецори Синан-пашу, наслідком чого була угода про визнання господарем Єремію Могила [11, 68].

Козацька війна С. Наливайка на довгий час виключила козаків від участі у війні дунайської коаліції проти турків. Полковник Кароль Кремпський, який був чи не найкращим достойником у Лободи та Наливайка, влітку 1596 р. не мав навіть можливості подумати про якісь походи проти турків чи ординців. Разом з Федором Полоусом, який знову очолив козаків восени 1596 р. [37, 87], вони рятували рештки

козацтва в боротьбі з реєстровим гетьманом Тихоном Байбузою. Саме з ним у 1597 р. вів переговори про відновлення козацької служби цісареві Е.Лясота [11, 133]. Але Байбуза воював не з турками, а з січовим гетьманом Ф.Полоусом [37, 86 – 89]. Байбузу у 1598 – 1599 рр. змінив Семен Скалозуб, який був у нього осавулом [11, 135 – 136], поки козацтво не об'єдналося під булавою Самійла Кішки. Нашадок відомої магнатської родини, Самійло замолоду опинився в козацькому середовищі і під час морського походу потрапив у полон, де протягом 25 років був гребцем на галерах. 1599 р. біля Гезлеві він організував бунт галерних невільників і зумів повернутися на Січ. Цей подвиг зберегла козацька дума “Самійло Кішка”. Гетьману Кішці вдалося добитися виправдання козацтва і повернення старих привілеїв, для чого він демонстрував лояльність уряду, зумівши переконати козаків в необхідності такої політики.

Тим часом валаський господар Михайло Хоробрий після перемоги над турками у битві біля Келугерені (1595 р.) почав об'єднувати дунайські князівства під своєю владою, прийняв титул “господаря Валахії, Трансільванії і всієї молдовської землі”, прогнавши Єремію Могилу. Це зумовило шалений спротив насамперед поляків. Канцлер Ян Замойський почав збирати сили. У поході взяли участь і козаки гетьмана Самійла Кішки. Господар Михайло Хоробрий зазнав поразки, а невдовзі, 19.08.1601 р., був підступно вбитий [25, 46 – 47]. Господарем знову став Єремія Могила.

Отже, ініціаторами молдовських походів другої половині XVI ст. були переважно козацькі гетьмани та українські магнати, які часто діяли у власних інтересах проти політики Речі Посполитої. Окремі походи заініційовано молдовською елітою та цісарською дипломатією (у період війни за Угорщину). Не варто також ідеалізувати козацтво як свідомого захисника віри і справедливості та вбачати у козацьких виправах до Молдови одне бажання – допомогти братньому православному народові у його боротьбі проти турецького поневолення.

1. Алекберлі М.А. Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI – первой половине XVII веков. – Саратов: СГУ, 1961. – 282 с.

2. Антонович М. Студії з часів Наливайка // Праці Українського історико-філологічного товариства. Додатки. – Прага: Б.в., 1942. – С.110 – 111.

3. Барвінський С. Причинки до історії зносин цесаря Рудольфа II і папи Климента VIII з козаками р. 1593 і 1594 // Записки НТШ. – Т.10. – 1896. – С. 1 – 18.
4. Бевзо А.О. Львівський літопис і Острозький літописець. – К.: Наук. думка, 1970. – 230 с.
5. Винар Л. Дипломатична місія Олександра Комуловича в Україну 1594 року // Записки чину св. Василя Великого. – 1963. – № 10. – С.152 – 168
6. Гацак В. Фольклор и молдавско-руско-украинские исторические связи. – М.: Наука, 1975. – 230 с.
7. Голобуцкий В.А. Запорожское казачество. – К.: Наук. думка, 1956. – 586 с.
8. Горецкий Л. Описание войны Ивонии, господара волошского (1574) // Мемуары, относящиеся к истории Южной России. – Вып.1. – К.: Б.и., 1890. – С. 89 – 136.
9. Грабовецкий В. Страта Івана Підкови у Львові // Жовтень. – 1966. – № 6. – С. 128 – 131.
10. Доманицький В. Причинки до історії повстання Наливайка // Записки НТШ. – Т.40. – 1901. – С. 1 – 6.
11. Доманицький В. Козачизна на переломі XVI і XVII століть (1591 – 1603) // Записки НТШ. – Т.60. – 1904. – С.1 – 32; – Т.61. – 1904. – С.33 – 64; Т.62. – 1904. – С. 66 – 113; – Т.63. – 1905. – С.115 – 136; Т.64. – 1905. – С.137 – 171.
12. Заклинський К. Зношення цесаря Рудольфа II з козаками і їх участь у війні угорсько-турецькій в р. 1594 і 1595 // Sprawozdane дирекции гимназии академической во Львове. – Львів: Б.в., 1882. – С. 2 – 32.
13. Історія України в документах і матеріалах. – Т.3. – К.: Держвидав УРСР, 1941. – 590 с.
14. Крикун М.Г. До історії повстання Северина Наливайка // Український археографічний щорічник. – Т.2. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського НАН України, 1993. – С. 153 – 160.
15. Кулиш П. История воссоединения Руси. – Т.2. – Санкт-Петербург: Б.и., 1874. – 456 с.
16. [Кулиш П.] Твори Пантелеймона Куліша. – Т.6. – Львів: Б.в., 1910. – 340 с.
17. Леп'явко С.А. Семерій Наливайко // Володарі гетьманської булави. – К.: Дніпро, 1994. – С. 53 – 85.
18. Леп'явко С.А. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. – Чернігів: Сіверянський літопис, 1996. – 284 с.
19. Ляссота Э. Путевые заметки Эриха Ляссоты, отправленного римским императором Рудольфом II к запорожцам в 1594 г. – Санкт-Петербург: Б.и., 1873. – 95 с.
20. Макушев В.В. Итальянские архивы и хранящиеся материалы к славянской истории / Приложения к XVI тому Записок Императорской АН. – Санкт-Петербург: Б.и., 1870. – С. 3 – 62.
21. Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси (XVI ст.) (М.Литвин, Б. де-Виженер, Л.Горецкий, Э.Ляссота) – К.: Б.и., 1890. – Вып.1. – 190 с.
22. Мійшко Д.І. Северин Наливайко. – К.: Наук. думка, 1962. – 312 с.
23. Мохов Н.А. Боевое содружество украинских казаков и молдаван в 70-80-х годах XVI в. и деятельность И.Подковы // Уч. Зап. Ин-та истории, языка и литературы

Молдавского ф-ла АН СССР. – Т.61. – 1957. – С. 36 – 45.

24. Мохов Н.А. Очерки истории молдово-русско-украинских связей (с древнейших времен до начала XIX века). – Кишинев: МГИ, 1961. – 386 с.

25. Палаузов С.Н. Румынские господарства Валахия и Молдавия. – Санкт-Петербург: Б.и., 1859. – 299 с.

26. Петрушевич А.С. Дополнение к сводной Галицко-русской летописи с 1600 по 1700 год. – Львов: Б.и., 1891. – 354 с.

27. Рознер И.Г. Северин Наливайко. – М.: Наука, 1961. – 348 с.

28. Романець О. Джерела братерства. Богдан П.Хашдеу і східно-романсько-українські взаємини. – Львів: ЛДУ, 1971. – 224 с.

29. Смирнов Я.И. Описание одного польского сборника портретов XVII века // Труды четырнадцатого археологического съезда в Чернигове (1909). – Т.3. – М.: Б.и., 1911. – С.431 – 435.

30. Хашдеу Б.П. Ион – воевода Лютый. – Кишинев: МГИ, 1959. – 128 с.

31. Bielski M. Kronika Polska. – Sanok: B.w., 1856. – Т.2. – 700-1222 s.; – Т.3. – 1223 – 1790, LXXV s.

32. Bołebowski A. Hetman Żółkiewski // Biblioteka Warszawska. – 1852. – Т.4. – Z.2. – S. 65 – 124.

33. Histoire Universelle du sieur d'Aubigne. – Т.1-3. – Amsterdam, 1626. – 1287 p.

34. Jorga N. Geschichte des Osmanischen Reiche nach den Quellen dargestellt. – Bd. 3. – Gotha, 1910. – 654 p.

35. Knolles R. The General Historie of the Turkes from the first beginnig of that Nation to the rising of the Ottoman Famile. – London, 1603. – 960 p.

36. Listy Annibala z Kapui. – Warszawa: B.w., 1852. – 354 s.

37. Listy Stanisława Żółkiewskiego (1584-1620). – Kraków: B.w., 1868. – 152 s.

38. Pamiętniki o Samuele Zborowskim zebrani przez L.S. – Poznań: B.w., 1848. – 242 s.

Тарас Батюк. Молдавские походы украинских войск во второй половине XVI в. На основании анализа источников и исторических исследований показано участие украинских войск в молдавских походах во второй половине XVI вв. Обращается внимание на участие в этих походах не только запорожских казаков, но и войск украинских магнатов, анализируются причины и результаты этих походов, роль их инициаторов.

Ключевые слова: Молдова, Речь Посполитая, молдавские походы, казаки, войска, украинские магнаты.

Taras Batiuk. The Moldavian marches of the Ukrainian troops in the second half of the XVI century. On the basis of analysis of the sources and historical investigation there is cleared up the participation of

Ukrainian troops in Moldavian marches in the second half of the XVI century. Special attention is paid not only to the part taken by Zaporizhian Cossacks in the marches but also the part taken by troops of Ukrainian magnets. The causes and results of the marches and the role of their initiators are analyzed.

Keywords: Moldova, Rich Pospolita, the Moldavian marches, cossacks, troops, Ukrainian magnets.